

Cümhuriyyət bütün müsəlman Şərfinin Dan Ulduzu oldu

Qədim və zəngin dövletçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqı özünün azadlığı və müstəqilliyi uğrunda daim mübarizə aparıb. Azərbaycan tarixinin əhəmiyyətli və yadda qalan dövrlərindən olan XX əsrin əvvəllərində, dünyanın siyasi nizamının yenidən qurulduğu bir vaxtda istiqlaliyyətini elan etməsi idi. Həmin tarixdən düz 104 il keçir... Bu ərazilər dövlətimiz, xalqımız Müstəqillik Gününi elan etməsi idi. Bu istiqamətdə "Hafta içi" qəzetinə mü sahibə verən AMEA-nın müxbir üzvü, professor, Milli Məclisin deputatı **Musa Qasımlı** maraqlı məsələlərə diqqət çəkib.

Müstəqillik Günü

- Musa müəllim, bu gün 104-cü ildə ni qeyd etdiyimiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının tariximizdəki yeri və rolu barədə nələri söyləyərdiniz?

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlətçilik tariximizdə müstəsna əhəmiyyət daşıyan yer tutur. 1905-1907-ci illər inqilabı və ondan sonra baş verən proseslər Azərbaycana da yeniliklər gətirdi. Bu dövrdə bütün dünyada gedən ictimai-siyasi hərəkatda iki böyük cərəyan - millətçilik, milli-azadlıq hərəkatı və sosial-demokratiya paralel olaraq gedirdi. Azərbaycan xalqının isteklərinin ifadəçiləri, milli-azadlıq hərəkatının öncülləri Difai, Müsavat, sosial-demokratiyanın təmsilçisi isə Hümmət oldu. Müxtəlif cərəyanları təmsil edən partiyaların mövcudluğu Azərbaycanda ictimai rəyin təkə parçalanmasını deyil, eyni zamanda Azərbaycan siyasi tarixinin zənginliyini və çoxrəfəliliyini göstərir. Çarizm Azərbaycanda pantürkçüləri və panislamçıları, müstəqillik tərəfdarlarını amansızlıqla təqib edirdi. Birinci Dünya müharibəsi və ya o zaman deyildiyi kimi, Böyük müharibə xalqları özlərini mühafizə etmək və gələcək həyatlarını necə qurmaq barədə düşünməyə vadar edirdi. İri imperiyaların və müstəmləkə zülmü altında inləyən xalqların həyatlarının əvvəlki kimi olmayacağı artıq müharibənin əvvəllərindən aydın idi. Heç əbəz deyildir ki, müharibənin sonlarında yaranmış gərgin vəziyyətdə Azərbaycanın taleyi məsələsində azərbaycanlı iyalılar Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd b. Ağayev, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov və b. müstəsna rol oynayaq məsuliyyəti öz üzərlərinə götürdülər. Azərbaycanın gələcəyini düşünən şəxslər müxtəlif yollar aramağa başladılar. Millətin problemlərinin həllində xeyriyyə cəmiyyətlərinin özünəməxsus rolu var idi.

- 1918-ci il may ayının 28-də Şərqdə ilk demokratik dövlət quruluşu kimi yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın müstəqillik tarixinin başlanğıcı olmaqla milli dövlətçilik salnaməsini zənginləşdirməklə hansı təcürəni dünyaya təqdim etdi? AXC cəmi 23 ay yaşadı, dünyaya nəyi sübut etmiş oldu?

Cümhuriyyətin qurulması və fəaliyyəti əhəmiyyətinə görə Azərbaycan sərhədlərini aşaraq daha geniş bir anlam daşıyırdı. Cümhuriyyət bütün müsəlman Şərfinin Dan Ulduzu oldu. Müsəlman dünyasına respublika məfhumunu, məfkuresini, idarə üsulunu Azərbaycan xalqı gətirdi, müsəlman xalqlarına zülmətdən xilas olmağın yolunu göstərdi, ürkələrində ümid çirəği yandırdı. Heç əbəz deyil ki, Cümhuriyyət yaradıldıqdan sonra Sibir sür-günündə azərbaycanlılarla yanaşı zülm çəkən yüzlərlə ərəb, fars, ərfaq və başqa xalqların nümayəndəsi Azərbaycanda vətəndaş olmaq üçün mübarizə etmişdilər. Bu gün Şərqdə müstəmləkəçiliyin və müstəmləkə zülmü altında inləyən xalqların olmaması eyni zamanda Cümhuriyyətin təsiri və Azərbaycan xalqının tarixi xidmətlərindən biridir. Cümhuriyyət dövründə qadınlarla ses hüququ verildi. Cümhuriyyət olmasaydı, heç şübhəsiz, Azərbaycan SSR-də qurula bilməzdi.

- May ayının 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qəbul etdiyi Konstitusiyaya aktı statusuna malik olan ilk hüquqi sənəd - İstiqlal Bəyannaməsi oldu. Orada müstəqil Azərbaycan dövlətinin yarandığı bəyan olundu, onun hakimiyyətinin şamil edildiyi ərazinin hüdudları müəyyənləşdirildi, həmçinin dövlətin əsas fəaliyyət prinsipləri öz əksini tapdı. 23 aylıq fəaliyyəti dövründə beş dəfə formalaşdırılan Cümhuriyyət Hökumətinin qısa bir müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər nə idi, xalqımızın tarixində hansı izləri buraxdı?

Azərbaycanın idarə forması Xalq Cümhuriyyəti idi. Yeni dövlət bütün qonşularla mehriban münasibətlər qurmaq istəyini bəyan etdi. Ölkə ərazisində yaşayan bütün xalqlar bərabər elan edildilər. Onlar üçün bərabər hüquqlar elan olundu. Azərbaycanın başında xalqın seçdiyi Milli Şura dayanırdı. Azərbaycan parlamentli respublika idi.

Cümhuriyyətin elan edilməsi ilə Azərbaycan xalqı XX əsrdə ilk dəfə olaraq Dövlət Millətənin çevrildi. Əgər Azərbaycan Rusiya tərəfindən xanlıqlar formasında işğal edilib imperiyanın tərkibinə ayrı-ayrılıqda qatılmışdısa, 1918-ci ildə onun tərkibindən tək millət, tək dövlət və tək bayraq olaraq çıxdı. Cümhuriyyətin ərazisi Cənub-Şərqi Zaqafqazıyanı əhatə edirdi və 113,9 min kv. km idi. Bunun 97,3 min kv. km mübahisəsiz, 16,6 min kv. km mübahisəli idi.

Bu zaman Cənubi Qafqazda 8 mln. 81 min 668 nəfər əhali yaşayırdı. Onun 4 mln. 617 min 671 nəfəri azərbaycanlı idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əhalisinin 75,4 faizini və ya 3 mln. 481 min 889 nəfərini azərbaycanlılar təşkil edirdi. Digərləri

“

Cümhuriyyət xadimlərinin arzusu olan güclü Azərbaycan dövləti qurulub

müxtəlif dövrlərdə çarizmin köçürmə siyasəti nəticəsində Azərbaycana yerləşdirilən gəlmələr idi.

Azərbaycan dünya demokratiyasına mühüm töhfə verdi. Azərbaycan Cümhuriyyəti qadınlara səsvermə hüququnu tanımaqla Qərbi ölkələrinə nümunə oldu. Himn və bayraq qəbul edildi. Xüsusi xidmət orqanları yaradıldı. Sərhəd və Gömrük xidməti quruldu. Ordu yaradıldı. Türk dili (Azərbaycan dili) dövlət dili elan edildi. İbtidai və orta məktəblərdə işlərin ana dilində aparılması haqqında qərar qəbul edildi. Bakı Dövlət Universiteti yaradıldı. Təhsil və xalq maarifi, səhiyyə sahəsində tədbirlər həyata keçirildi. Ölkənin hər yerində müxtəlif səviyyəli məktəblər açıldı. Dərsliklər hazırlanmağa başladı. Xaricdən müəllimlər dəvət edildi. Mədəniyyətə xüsusi diqqət yetirildi. Teatrlar, kitabxanalar yaradıldı. Ana dilində mətbuat orqanları quruldu. Milli

Musa Qasımlı,
AMEA-nın müxbir üzvü, professor,
Milli Məclisin deputatı

kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirildi. 100 nəfər azərbaycanlı gəncin xarici ölkələrdə oxumağa göndərilməsi barədə qərar qəbul edildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin xarici siyasətinin başlıca məqsədi yeni yaradılmış dövləti tanımaq idi. Ona görə də hökumət yarandığı vaxtdan etibarən fəal xarici siyasət yürütməyə başladı. İlk növbədə Avropanın bir sıra ölkələrinə yeni bir dövlətin qurulması barədə məlumat göndərildi. Azərbaycan hökumətinin ilk addımlarından biri dekabrın 28-də qalib ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Paris sülh konfransına göndəriləcək sülh nümayəndə heyətinin tərkibini müəyyənləşdirmək oldu. 1920-ci il yanvarında Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi böyük dövlətlər tərəfindən tanındı. Bu, Cümhuriyyət tarixinin üçüncü böyük hadisəsi olub. Azərbaycan xalqının iradəsinə hörmət ifadəsi idi.

Antanta ölkələri Azərbaycana yardım göstərilməsi barədə qərarlar qəbul etdilər. Azərbaycan dövləti beynəlxalq münasibətlər sistemində daxil olmaq üçün ilk addımlar atdı. Xarici siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri qonşu dövlətlərlə münasibətlər idi. Lakin bu sahədə çoxlu problemlər mövcud idi.

- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcudluğuna hansı maneələr yarandı və məkrli düşmən cümhuriyyətin sarsılması üçün hansı ad-

rait yox idi. Kamalçı Türkiyə və bolşevik Rusiyasının Antanta ölkələrinə qarşı mübarizəsi nəticəsində müttəfiqə çevrilmələri regionda geosiyasi vəziyyəti dəyişirdi. İşğalda Bakı nefti amili mühüm rol oynadı.

Rusiya bir neçə il əvvəl Bakını itirməklə böyük dövlət statusunu da itirmişdi. Həmin mövqeyi bərpa etmək üçün Azərbaycan yenidən işğal edildi.

- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ənənələri bu gün necə yaşadırlar və inkişaf etdirilir?

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. Cümhuriyyət tarixinin öyrənilməsi bəzi ibarət dərslərini almağa imkan verir. Bunun üçün ilk növbədə həmin dövrdə buraxılan səhvləri bilmək və onlardan müvafiq nəticələr çıxarmaq gərəkdir. Hər şeydən əvvəl, Cümhuriyyətin tarixi təcrübəsi gös-

tərdi ki, dövlətin yaradılmasını liberal dəyərlərlə elan etmək olar, amma daxili və xarici təzyiqlərin daim olduğu və olacağı bir şəraitdə onu liberalizmle qorumaq mümkün deyildir. Xalq öz dövlətinin mühafizəsinə, güclənməsinə və tərəqqisinə çalışmalı, onu qorumaq, maraqlarını hər şeydən uca tutmalıdır. Hakimiyyət qanadları arasında sıx birlik olmalıdır. Dövlət hakimiyyəti güclü, qüdrətli olmalıdır. Azərbaycan xalqının tərəqqisinin və qarşıya qoyduğu başlıca məqsədlərə nail olmasının təməlinə güclü dövlət amili dayanır. Zəif dövlət və idarəçilik olan zamanlarda Azərbaycan xalqı daim geri gedib, böhranlara düşüb.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü tarixinin araşdırılmasına, milli tariximizə, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanılmasına və inkişafına dövlət səviyyəsində xüsusi diqqət yetirilir. 1998-ci ildə Cümhuriyyətin 80 illiyinin qeyd edilməsi barədə ümummilli lider, Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı sərəncamından sonra bu sahədə xeyli işlər görüldü. Cümhuriyyət dövrü tarixinin sistemli araşdırılmasına başlandı. Məhz bu sərəncamdan sonra parlament iclaslarının stenogramları nəşr edildi, kitab və monoqrafiyalar çapdan çıxdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə ölkəmizin paytaxtında Cümhuriyyət xadimlərimizin şərəfinə abidə ucaldılıb. Onların xatirəsi əbədiləşdirilir.

Cümhuriyyət xadimlərinin arzuları həyata keçirilib. Bir neçə misalları gətirilməsi deyilənləri təsdiq edə bilər. Cümhuriyyət xadimləri Azərbaycan neftinə dair beynəlxalq konsorsium yaradılmasını arzulasalar da, onu həyata keçirmək mümkün olmamışdı. Ancaq təbii sərvətimiz olan nefti ilk dəfə ulu öndər Heydər Əliyev milli sərvətə çevirdi və beynəlxalq konsorsium yaratdı.

- 44 günlük müharibədən sonra artıq biz Qərbi Zəngəzura qayıdırdıq?..

Cümhuriyyət xadimlərinin arzusu olan güclü Azərbaycan dövləti qurulub. Bu günkü Azərbaycan Respublikası Cümhuriyyətin varisidir. İşğal altında olan ərazilərimiz azad edilib. Dövlət bayrağımız Şuşada və işğaldan azad edilən digər torpaqlarımızda dağalanır. Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonları yaradılıb. Zəngəzur dəhlizi yaradılacaq. Azərbaycan nəqliyyat-kommunikasiya mərkəzinə çevrilir. Prezident İlham Əliyevin liderliyində Azərbaycan dövləti ərazisinin bir sıra ölkələrdən kiçik, əhalisinin isə az olmasına baxmayaraq, dünyanın nüfuzlu dövlətlərindən birinə çevrilib və birləşdirici gücdür. Cümhuriyyətin 104 illiyi zirvəsindən bir daha aydın olur ki, Azərbaycan dövlətinin və millətinin gözəl gələcəyi vardır. Gələcəyimizin başlıca formülünü Prezident İlham Əliyev konkret olaraq aşağıdakı kimi müəyyənləşdirib: "Yenilik, inkişaf, güc - bunlar əsas amillərdir. Bir də Vətən sevgisi".